

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Ову књигу Филолога уредили
М. ПАВЛОВИЋ Р. БОШКОВИЋ М. ПЕШИКАН

Секретар
Ж. СТАНОЈЧИЋ

Књ. XXX — св. 1—2

БЕОГРАД
1973

J. SEDLÁČEK

(Praha)

vyjadřování modalitY nutnosti v srbocharvátSkém jazyce

1. Modalita nutnosti je v jazyce spjata s modalitou možnosti.¹ Obojí modalita se často vyjadřuje týmiž modálními slovesy nebo predikativy a k významovému rozlišení se užívá jejich kladných a záporných tvarů.² Například prostředky pro vyjádření nutnosti vyjadřují se zápolem většinou popření nutnosti a patří do oblasti modalitY možnosti: *mora* (*er muss*) — *ne mora* (*er muss nicht*), a naopak, prostředky vyjadřující možnost (dovolení) vykonat děj mají se zápolem často platnost prohibitivní, tj. vyjadřují nutnost nekonat děj, a patří do modalitY nutnosti: *sme* (*er darf*) — *ne sme* (*er darf nicht*). Některé jazyky užívají k vyjádření prohibitivního významu také záporných tvarů modálních sloves (predikativ), jimiž se vyjadřuje nutnost, např. lat. *non debet*³ (fr. *on ne doit pas*), ruš. *не должен* (нельзя) apod.

SrbocharvátSký jazyk vyjadřuje modální vztahy nutnosti a možnosti v zásadě obdobným způsobem jako čeština: sch. *morati* — *ne smeti* (*smjeti*) = čes. *muset* — *nesmět*; sch. *moći*, *smeti* (*smjeti*) *ne morati* = čes. *moci*, *smět*, *nemuset*. Shoda mezi sch. a češ. se projevuje i v sekundárním využití korespondujících modálních sloves, např. v užívání slovesa *morati* (čes. *muset*) k vyjádření předpokladu, který se jeví jako velmi pravděpodobný, např.

---

¹ Srov. L. Ďurovič, *Modálnošť. Lexikálno-syntaktické vyjadrovanie modálnych a hodnotiacich vzťahov v slovenčine a ruštině*. Bratislava 1956, zvl. 2. 82, 141.

² K poměru mezi kladnými a zápornými tvary modálních sloves srov. P. Adamec, *Modální slovesa a modální predikativa v češtině a v ruštině*. Bulletin Vysoké školy ruského jazyka a literatury I, Praha 1956, s. 81 n.

³ O tzv. *negatio obliqua* (*non debeo facere* = *debeo non facere*) srov. L. Löfstedt, *Les expressions du commandement et de la défense en latin et leur survie dans les langues romanes*, Helsinki 1966, s. 171.

каза хајдуцима да их је ваљда нејко издаици морао (Ј. Турих)⁴. Na rozdíl od češtiny se však užívá sloveso *morati* v tomto významu většinou neosobně, např. *mora da su bili veoma rastreseni* apod. Vyjadřování předpokladu modálními slovesy s významem debitivním je ovšem širší jev rozšířený v řadě evropských jazyků.

Kromě uvedených osobních modálních sloves se užívá k vyjádření nutnosti v sch. běžně také konstrukce s neosobním slovesem *trebati* a v češtině paralelní konstrukce s predikativem (*je*)*třeba*. V rozsahu užívání těchto korespondujících konstrukcí jsou podstatné rozdíly a sch. má navíc ještě k dispozici další neosobní modální sloveso *valjati*. Srbocharvátské modální konstrukce se slovesem *trebati* lze rozdělit do dvou skupin: 1) k o n s t r u k c e o s o b n í, které lze ještě dále dělit na a) konstrukce jen formálně neosobní, ale významově osobní: subjekt (adresát) je určitá osoba a je vyjádřen osobním zájmenem (substantivem), nepřímou také kongruentním tvarem určitého slovesa v druhé části složeného přísudku: *treba da sačekáš, (on) treba da sačeka* atd. V některých případech může být subjekt vyjádřen také dativem osobního zájmena (tzv. dativ subjektu) s infinitivem: *treba mi (ti, mu atd.) sačekati*⁵; b) konstrukce osobní i formálně s osobními tvary slovesa *trebati*: *trebam (trebaš atd.) sačekati | da sačekam (da sačekaš atd.)*. Tyto konstrukce jsou rozšířené v jazyce běžně mluveném a v nářečích, ale do normy spisovného jazyka nepatří⁶. Někdy se vykládají tyto osobní modální konstrukce, jež mají paralelu také v rumunštině, vlivem němčiny; rozšíření lze však dobře vyložit také samostatným vnitřním vývojem⁷. Akad. M. Stevanović správně ukazuje, že východiskem osobních tvarů slovesa *trebati* se stal tvar 3. os. sg., který je homonymní s tvarem neosobním (v. cit. článek); 2) k o n s t r u k c e n e o s o b n í s infinitivem nebo s reflexivním tvarem určitého slovesa. Subjekt (adresát) je neurčitá osoba, není znám nebo na něm nezáleží: *treba sačekati (da se sačeka; valja priznati) da se prizna* apod.

V češtině se užívá modální predikativum (*je*) *treba* vesměs jen v neosobních konstrukcích s infinitivem: *je třeba počkat*. Vzdáleným protějškem sch. osobních konstrukcí se slovesem *trebati* je v obecné češtině modální

⁴ Citováno podle *Речник српскохрватскога књижевног језика*, књ. 3, Нови Сад—Загреб 1969, s. 423.

⁵ Srov. M. Stevanović, *Облици другог дела сложеног њредикација као дојуне безлично ујојребљеног глагола њредваици*, Наш језик 16 (НС) 1967, s. 237—243.

⁶ M. Stevanović, *о. с.*, s. 242 п.

⁷ Srov. M. Павловић, Наш језик 7, 1940, s. 54—55. K situaci v rum. srov. V. Gutu *Semiauxiliarele de mod*. Studii de gramatică I, 1956, s. 69. (pozn.1).

užití slovesa *potřebovat* s výrazným významovým odstínem potřebnosti děje pro subjekt: *potřebuji odejít*.

Čestina má však na rozdíl od srbocharvátštiny větší možnosti vyjádřit různé odstíny a stupně nutnosti pomocí modálního slovesa *míti*. Modální užití slovesa *imati* není úplně cizí ani srbocharvátštině a je dosvědčeno v nářečích a v běžně mluveném jazyce, hlavně na západě⁸, ale v dnešním spisovném jazyce je jeho užití značně omezeno. Proto užívá srbocharvátština modální slovesa *morati*, *trebati* i v případech, kde čestina dává přednost slovesu *míti*. Bývá to např. při vyjadřování mírnějšího stupně nutnosti s odstínem náležitosti, vhodnosti děje, často s kondicionálem, např. *měli byste vědět, že morali biste znati da; to by člověk neměl trpět to čovjek ne bi trebao trpjeti* apod. V čestině se užívá slovesa *míti* také k vyjádření toho, že vykonání děje bylo žádoucí, náležité, ale děj nebyl vykonán, např. *měl to udělat on je morao da to učini; mels ho poslechnout trebalo je da ga slušaš* atd. Konstrukcí se slovesem *míti* se vyjadřuje také pochybnost, nejistota, váhání, často v otázkách, např. *něveděli, mají-li to udělat nebo ne nisu znali moraju li to učiniti ili ne* atd.

2. Dosavadní zkoumání různých způsobů vyjadřování modality nutnosti (možnosti) v slovanských jazycích dospělo k závěru, že nejvíce osobních modálních sloves je v západoslovanských jazycích, kdežto směrem na východ těchto sloves na území slovanském ubývá; ruština dává přednost predikativům adjektivního nebo adverbálního původu nebo starému typu modálních infinitivních konstrukcí, které se na slovanském západě běžně nevyskytují⁹. Vývoj osobních modálních sloves na západě se vysvětluje vlivem němčiny, ale připouští se i možnost, že jde o širší jev evropský, zvláště s ohledem na poměry v jihoslovanských jazycích¹⁰. Správně se ukazuje na to, že se srbocharvátština počtem modálních sloves čestině nejen vyrovná, ale dokonce ji i předčí, a zdůrazňuje se potřeba zkoumat na srovnávacím základě vývoj v jihoslovanských jazycích¹¹.

Prostředky k vyjádření modality nutnosti se vytvářely v historickém vývoji srbocharvátštiny postupně a v dnešní podobě se ustálily až v pozdní době historické, jak ještě podrobněji ukážeme. Modální sloveso *morati* je

⁸ Srov. J. Vuković, *Sintaksa glagola (Studije)*, Sarajevo 1967, s. 29 n.

⁹ Srov. J. Porák, *Modalverben im Tschechischen und Deutschen* in: Deutsch-tschechische Beziehungen im Bereich der Sprache und Kultur (Abhandlungen der sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, phil.-hist. Kl., Bd. 59, H. 2, Berlin 1968), s. 97—101.

¹⁰ J. Porák, *Modální slovesa v čestině a v němčině* in: VI. mezinárodní sjezd slavistů v Praze 1968. Akta sjezdu 2, Praha 1970, s. 628—629.

¹¹ Srov. H. Křížková, *Slavia* 33, 1969, s. 282.

določeno teprve od 16 stol. a ve větším rozsahu se uplatnilo ve spisovném jazyce mnohem později¹². Sloveso *smeti* (*ne smeti*) nemělo v starém jazyce ještě vyhraněný abstraktní modální význam, který se u tohoto slovesa vyvíjel postupně ze základního významu „usudivati se“ (*audere*). Ve výběru a využití prostředků k vyjádření modaloty nutnosti (možnosti) se projevovaly v staré době výrazné územní rozdíly¹³. V srbské oblasti na jihovýchodě se užívalo převážně modálních predikativ (*dužan*, *voljan*) nebo pronikajícího neosobního modálního slovesa *trebati* (*trěbovati*), kdežto na západě v oblasti adriatické se dávala přednost osobním modálním slovesům (*imati*, *moći*, později *morati*). V stručném historickém přehledu nepřihlížíme k některým prostředkům, jejichž užívání bylo oblastně nebo časově omezené, např. *držan biti* (podle ital. *essere tenuto*¹⁴), csl. modální slovesa *podobati* (*se*), *do-stojati* (*se*), a stranou ponecháme i otázku obecněslovanské modální konstrukce s infinitivem.

3. V staré srbštině a v jazyce církevněslovanském se vyjadřovala nutnost vykonat nějaký děj většinou predikativem *dužan* (длъжьнъ), které je v této platnosti dosvědčeno již v staroslověnštině a dosud se užívá v bulharštině (srov. též rus. должен):

ДЛЪЖНИ СУ ДА ПОМАГАЈУ (οφείλουσιν, ἵνα συντρέχωσιν) — Grč. pov. 28, 54¹⁵

СЕГО ДЛЪЖНО Г-ЕСТЪ ХВАЛИТИ (ὄντινα χρῆ ἀνεῖν) — tamtéž 44,6

¹² Pozoruhodné je konstatování: „*tek u 18. vijeku postaje morati malo običnija riječ. Danas kao da je morati poznato po svemu području našeg jezika, ali do početka 19. vijeka ne nalazi se potvrda iz Bosne i iz Dalmacije sa Dubrovnikom.*“ (Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika VII, s. 1—2). Vuk Stef. Karadžić uvádí ve slovníku u hesla *morati*: „*у Сријему, у Бачк. и у Бан. а у Србији, у Босни и у Херц. говори се (мјесто мора) ваља, треба, н. њ. ваља ми ићи (и треба ићи), и треба да буде и ии ђ.*“ (Српски рјечник 1818).

¹³ Na některé rozdíly upozornil již L. Zima, *Nekoje, većinom sintaktične razlike između čakavštine, kajkavštine i štokavštine* (Djela JA, knj. VII.), Zagreb 1887, s. 302—303

¹⁴ Srov. V. Vinja, *Calque linguistique u hrvatskom jeziku Marka Marulića*. Zbornik radova sveučilišta u Zagrebu (Filozofski fakultet) I, 1951, s. 553.

¹⁵ Doklady se citují podle těchto vydání: Grč. pov. = A. Соловьев и Вл. Мошин, *Грчке њовеље српских владара* Београд 1936 — *Mljet* = M. Роџић, *Statut ohi zakoni od otoka Mljeta* in: *Dubrovnik* 3, 1851, s. 193—218; italský originál in: *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen* 1849, Bd. II., H. 1—2, s. 1—25 — *Senj* = *Statut grada Senja* (v rukopisu); lat. originál in: *Arkiv za povjestnicu jugoslovensku* III 1854 s. 141.—170. Пов. = *Дуб. Сријемск. и Херц. г.*

Predikativum *dužan* je v této modální platnosti doloženo v staré době v celé oblasti jihoslovanské, ale na západě v adriatické oblasti se nutnost vyjadřovala velmi často také osobním modálním slovesem *imati* s infinitivem ve shodě s obdobnou latinskou (italskou) konstrukcí se slovesy *habere* nebo *debere* (ital. *avere, dovere*):

da sudac pučki imz deržati pacat (quod iudex comunis . . . habet tenere sigillum) — Senj 167 (168)

(*da*) *ima platiti* (debia pagar(e)) — Mljet 2 (passim)

Sloveso *imati* je v této modální platnosti doloženo také v staré slovinštině a dosud se užívá ve spisovné slovinštině i v nářečích.¹⁶ Modální konstrukce se slovesem ИМѢТИ je ojedinele dosvědčena v staroslověnštině a církevní slovanštině a odpovídá paralelní řecké konstrukci se slovesem ἔχειν. Obdobné konstrukce jsou také v polštině a ukrajinštině,¹⁷ takže se někdy předpokládá, že jde o pokračování staršího stavu obecněslovanského. Je však pravděpodobné, že rozvinutí modálních funkcí slovesa *imati*, jejich rozsah a charakter, je záležitostí samostatného vývoje jednotlivých jazyků a závisí na konkrétních historických podmínkách.

Nutnost nekonat děj (zákaz) se vyjadřovala v staré srbštině a v jazyce církevněslovanském většinou predikativem *voljan* se záporom a nejstarší doklady jsou také již v staroslověnštině.

да имъ нѣ никто вольнъ забавити — Pov. 94 (1357)

да га нѣсть вольнъ отгнати — ZD 65

Na západě se vyjadřoval zákaz většinou zápornými tvary slovesa *moći* ve shodě s latinou a italštinou:

naredjivamo da nitko nemože pastit na isoli (ordinamo che niscuna persona non possa passer . . .) — Mljet 57

да му се не море ниедно худо събити — Hrv. sp. 23 (1370)

¹⁶ Srov. V. Oblak, *Das älteste datirte slovenische Sprachdenkmal*, AfsI Ph XIV 1892, s. 224 n.; A. Bajec, R. Kolarič, M. Rupel, *Slovenska slovnica*, Ljubljana 1956, s. 229.

¹⁷ Srov. Fr. Miklosich, *Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen IV. Bd Syntax*, Wien 1885, s. 864. К помѣрѣм в украjinštině srov. M. Z a t o v k a ŋ u k. *Сопоставительный анализ конструкций с глаголом мати — иметь. На материале украинского и русского языков*. Slavica pragensia X, 1968, s. 219—229.

Zákaz bylo možno vyjádřit v starém jazyce také zápornou formou slovesa *imati* a v tom případě je shoda s latinou (italštinou) zvláště nápadná (srov. výše pozn. 3):

naredjivato da nitko neima davati percie (ordinamo che niscuna persona non debia dare perchينو) — Mljet 27

da nima nihko iz svoega sela u drugo johu — Polj. 92a

Rozšíření modální konstrukce se slovesem *imati* ve vedlejších větách mělo za následek částečnou gramatikalizaci této konstrukce. Modální sloveso se stalo ve vedlejší větě nositelem větné modální platnosti a začalo plnit obdobnou funkci jako konjunktiv. Spojka vedlejší věty byla v tom případě modálně indiferentní: sch. *da* = lat. *quod*, ital. *che*. (Srov. užívání polyfunkční, modálně neutrální čes. spojky *že* v obdobné syntaktické pozici: *rozkázal, že má přijít = aby přišel.*) Částečná gramatikalizace modálního slovesa ve vedlejší větě vedla k oslabení jeho debitivního významu a proto bylo možno užít konstrukce s tímto slovesem v starém jazyce také k vyjádření prosby nebo přání (stejně jako v italštině¹⁸): *просимо вас . . . да имате дати . . .* — Hrv. sp. 207 (1486)

Modální konstrukce se slovesem *imati* se rozšířily především v jazyce knižním, zvl. v památkách právních, a nabyly zde do jisté míry povahy stylistického klišé¹⁹. V menším rozsahu pronikly však tyto konstrukce i do jazyka běžně mluveného a do nářečí. Např. z nářečí novigradského uvádí B. F i n k a doklad *rekā san mu da mi ima platiti kamate* (l. c.).

Modální sloveso *morati* je svým původem organicky spjata s jazykovým prostředím, jež široce rozvinulo modální funkce slovesa *imati* a *moći*. Geneticky se spojuje sloveso *morati* se slovesem *moći*, u něhož proniká již v nejstarší době také význam debitivní, a formální změna *morem* > *moram* se vysvětluje nejpřirozeněji příklonem k modálnímu slovesu *imati*²⁰. Je velmi pravděpodobné, že je debitivní význam slovesa *moći* (*morati*) odvozen z jeho záporných tvarů, jichž se užívalo v starém jazyce běžně k vyjádření významu prohibitivního (v. výše). Je-li tento předpoklad správný, byl vývoj slovesa *morati* po stránce významové obdobný jako u něm. *müssen*.

¹⁸ Srov. R. R ü b e l, *Über den Gebrauch von debere und den Ausdruck der Notwendigkeit im Romanischen*. Inaugural-Diss., Strassburg 1911, s. 37 n.

¹⁹ Srov. B F i n k a, *Novigradska madrikula skule blažene divice Marije od svetoga Luzarja iz 17. stoljeća*. Starine 48, 1958, s. 182—183.

²⁰ Srov. A. M u s i ć, *Moći i morati u slovenskom jeziku*, Rad 227, 1923, s. 1—58; Т. М а р е т и ћ, *Још неколико рјечича о глаголу морати*, ЈФ 6, 1926—27, 96—97; St. I v š i ć, *Glagol morati „debeo“ i imperfekt morah „poteram“*, J 10, 1931, s. 166—170 s odkazy na ostatní literaturu.

Vznik a vývoj modální konstrukce s neosobním slovesem *trebat* (*trebovati*) je spjat s balkánským prostředím. V balkánských jazycích jsou rozšířeny paralelní modální konstrukce, v nichž infinitiv rychle ustupuje opisů s určitými tvary slovesnými (balkánskému konjunktivu)²¹. Na širší balkánské souvislosti ukazuje také vznik neosobního modálního slovesa sch. *treba* (stsrb. *тpѣбyje*), bulh. *тpябва*, maked. a bulh. dial. *тpебе (m)*²², jež nahradilo starší predikativum *trěbě* (*trěba*), rozšířené také v jazycích západoslovanských. Slovanské balkánské jazyky se tak sblížily se starými balkánskými jazyky, jež vyjadřují modalitu nutnosti konstrukcemi s neosobními modálními slovesy: řč. *πρέπει (vá)*, alb. *duhet (të)* a podobně i rum. *trebuie (sa)* jako výsledek vývojového sblížení s balkánskými slovanskými jazyky²³. Předpoklad o balkánském původu konstrukce s neosobním modálním slovesem v jižní slovanštině podporuje mimo jiné také skutečnost, že se tato konstrukce šíří postupně od jihovýchodu směrem severozápadním jako všechny balkánské inovace. Staré predikativum *trěbě* (*trěba*), dosvědčené ojedinele ještě v staroslověnštině (v Supr.), drží se až do pozdní doby historické na západním okraji sch. jazykového území vedle pronikajícího neosobního modálního slovesa a zachováno je dosud v slovinštině. Srov. konkurenci predikativa a neosobního slovesa *tribi* (*triba*) *je* | *tribuje* v Poljičském statutu a v jiných středověkých památkách.

4. Ve vývoji prostředků k vyjádření modality nutnosti se odráží celková vývojová situace srbocharvátského jazyka. Ve vývoji srbocharvátštiny se střetává a prolíná dvojí jazykový živel: na jedné straně se projevuje inklinace k jazykovému typu balkánskému (srov. konstrukce s neosobními modálními slovesy), na druhé straně se srbocharvátština prostřednictvím latinskorománským dostává do jazykového kontextu evropského (srov. osobní modální slovesa). Tato vývojová bipolarita, jakož i značná nářeční diferenciace na poměrně rozsáhlém území bez výraznější koncentrace, má za následek značnou variabilitu ve vyjadřovacích prostředcích, jak se to odráží v jazyce středověkých památek (i v téže památce se často užívá promiskue různých prostředků k vyjádření modality nutnosti). Vývoj směřuje k postupné integraci na základě účelného výběru nejvhodnějších prostředků. Nositelem integračního procesu byly ve středověku různé oblastní varianty psaného

²¹ Srov. Kr. Sandfeld Jensen, *Der Schwund des Infinitivs im Rumänischen und den Balkansprachen*. Jahresbericht des Instituts für rum. Sprache 9, 1902, zvl. s. 80 n

²² Srov. A. M. Селищев, *Полог и его болгарское население*, София 1929, s. 366—366.

²³ Jiného názoru je E. Seidel, který považuje vznik neosobního modálního slovesa za autochtónní slovanskou záležitost, srov. jeho *Elemente syntactice slave in limba romină*, București 1958, s. 57—58.

i mluveného kulturního jazyka, mezi nimž docházelo k vzájemnému působení a napodobování. Různé prostředky, původně lokálně omezené, vstupovaly tak do širšího kolektivního jazykového povědomí a stávaly se obecným majetkem kulturního jazyka bez ohledu na jejich geografické rozšíření. (Srov. rozšíření slovesa *morati*, v. zde pozn. 12.) Integrovaní a selekční jazykové procesy se dovršují teprve při vytváření novodobých národních spisovných jazyků.²⁴

---

²⁴ Vývoj spisovného jazyka srbocharvátského poskytuje bohatý materiál ke studiu obecných zákonitostí vývoje spisovných jazyků, jak je formuluje M. M. Г у х м а н *Литературный язык* in: *Общее языкознание*, Москва 1970, s. 502—546. Srov. též. instrukтивní výklady I. Г р и с к а т о в е *Актуелни језички и текстолошки њволеми у сја-рим српским ћирилским сјоменицима*, Београд 1972.